

POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE • POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

czasopismo
geograficzne

geographical
journal
od
since 1923

PROCESY DEMOGRAFICZNE W MIEJSKICH OBSZARACH FUNKCJONALNYCH W POLSCE

DEMOGRAPHIC PROCESSES IN FUNCTIONAL URBAN AREAS IN POLAND

Edyta Szafranek-Stefaniuk

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Wydział Gospodarki Przestrzennej i Transformacji Regionów,
ul. Adamskiego 7, 40-068 Katowice,

 <https://orcid.org/0000-0002-9106-1399>, e-mail: edyta.szafranek-stefaniuk@uekat.pl

Streszczenie

Procesy demograficzne zachodzą współcześnie w Polsce z coraz większą intensywnością, stanowiąc efekt oraz czynnik kształtowania pozostałych sfer funkcjonowania jednostek terytorialnych. Zjawisko to dotyczy również miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF), w których miasto centralne (rdzeń) jest silnie powiązane funkcjonalnie z otoczeniem, na które składają się obszary wiejskie i małe miasta. Celem artykułu jest zbadanie zakresu, kierunków i tempa zmian procesów demograficznych w MOF w latach 2014–2022. Ponadto dążono do wskazania typów demograficznych badanych MOF-ów. W badaniach wzięto do analizy 24 MOF-y, rozumiane jako jednostki sformalizowane w formie związków Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT). Zastosowano metody teoretyczne i empiryczne, mieszane, tj. jakościowe i ilościowe. Punktem wyjścia była krytyczna analiza piśmiennictwa, a wymiar praktyczny badań oparto na metodach opisu statystycznego, przede wszystkim zastosowano analizę struktury obiektów oraz analizę dynamiki zjawisk. Wykorzystano metody opisowe, porównawcze oraz klasyfikacyjne. Badania oparto na wyselekcjonowanych wskaźnikach statystycznych pozyskanych powinno być: z baz danych BDL i Strateg z zasobów Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Uzyskane wyniki wskazują, że w analizowanym okresie zachodziły istotne zmiany demograficzne w MOF-ach, w tym m.in. wzrost zaludnienia, niekorzystne tendencje w zakresie ruchu naturalnego skutkujące starzeniem się społeczeństwa, napływ migracyjny w ruchu we-

Szafranek-Stefaniuk E. (2024). Procesy demograficzne w miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce. *Czasopismo Geograficzne*, 95(1): 7–30. <https://doi.org/10.12657/czageo-95-01>

Otrzymano/Received: 03.01.2024
Zaakceptowano/Accepted: 29.02.2024

wnętrznym. Ponadto ustalono, że odmiennie kształtują się procesy demograficzne w obszarach funkcjonalnych największych miast i miast subregionalnych. Wzrastała liczba ludności MOF ukształtowanych wokół największych miast i była ona generowana przede wszystkim dodatnim bilansem migracyjnym, natomiast zmniejszało się zaludnienie większości MOF miast subregionalnych, głównie ze względu na ubytek w ruchu naturalnym.

Słowa kluczowe: ludność, miejskie obszary funkcjonalne, migracje, Polska, proces demograficzny, ruch naturalny, typ demograficzny.

Abstract

Demographic processes in Poland today are becoming more and more intense, being at the same time an effect and a factor shaping other spheres of functioning of territorial units. This trend also applies to functional urban areas (FUAs), in which the central city (the core) is strongly functionally linked to its surroundings, comprising rural areas and small towns. The article aims to examine the scope, direction and rate of change of demographic processes in FUAs in the years 2014–2022. Moreover, based on detailed analyses, it makes an attempt to identify the demographic types of the FUAs investigated. The study examines 24 FUAs, understood as units formalised in the form of Integrated Territorial Investment unions. Use was made of theoretical and empirical, as well as mixed qualitative and quantitative methods. A critical analysis of the literature provides a starting point, and the practical dimension of the research is based on statistical methods of description, primarily on object structure analysis and the analysis of phenomena dynamics. Descriptive, comparative and classification methods were applied, relying on selected statistical indicators obtained from the Strateg database of Statistics Poland. The research indicates that during the analysed period there were significant demographic changes in FUAs, including population growth, unfavourable trends in natural movement resulting in an aging population, and internal migration inflow. The analysis also shows that demographic processes in the functional areas of the largest cities and sub-regional cities evolve differently. The population of the FUAs located around the largest cities was increasing, primarily as a result of a positive migration balance. On the other hand, the FUAs situated around subregional cities saw a decline in the population, mainly because of negative natural increase.

Keywords: population, functional urban areas, migrations, Poland, demographic process, natural movement, demographic type.

WSTĘP

Stan i struktura ludności różnych jednostek terytorialnych są konsekwencją zarówno przeszłych, jak i obecnych zjawisk oraz procesów demograficznych (m.in. ruchu naturalnego, migracji, wydłużania trwania życia), a także wielu innych uwarunkowań, w tym ekonomicznych, społeczno-kulturowych czy lokalizacyj-

nych (Serafin, 2018). Wzrostowi liczby ludności sprzyja dostępność mieszkań, miejsc pracy oraz sprawny dostęp do usług zapewniających podstawowe, jak też ponadpodstawowe potrzeby życiowe. Takimi miejscami są miasta, które ze swej istoty wyróżniają się wysoką koncentracją ludności i stanowią ważne przestrzenne ogniwa w regionalnych układach zaludnienia. Jak twierdzi Parysek (2004), do najważniejszych uwarunkowań zmian ludnościowych miast można zaliczyć m.in. ich lokalizację, wielkość (populacji i/lub powierzchni), strukturę bazy ekonomicznej i etap rozwoju urbanizacyjnego obszaru, na którym dane miasto się znajduje. W Polsce, już w latach 80. XX w., obserwowany był proces wzrostu liczby ludności nie tylko w głównym mieście, ale także w jego sąsiedztwie poprzez rozwój miast satelickich (Szmytkie, Sikorski, 2020). W kolejnym dziesięcioleciu, aż do początku lat 90. XX w., w przeważającej części miast w Polsce odnotowywano wzrost liczby ludności, dlatego też proces depopulacji nie był obecny ani w politykach rozwoju jednostek terytorialnych, ani w krajowej literaturze naukowej (Kantor-Pietraga, 2014). W tym czasie sąsiedztwo dużego miasta stawało się tak silnym czynnikiem koncentracji ludności, że mniej istotne były niedorozwój infrastruktury technicznej i niewystarczające wyposażenie w placówki usługowe na ich terenie (Małuszyńska, 1988; Zuzańska-Żyśko, 2007). Współcześnie ocenia się, że procesy demograficzne w Polsce kształtują się niekorzystnie, ale zachodzą z różnym natężeniem w układzie lokalnym i regionalnym (Janiszewska, 2022), przy czym mimo kurczenia się miast rozwija się ludnościowo ich strefa podmiejska, chociaż występują problemy z zapewnieniem odpowiedniej jakości życia ich mieszkańcom (Wysocka i in., 2022). Badania wskazują także na zmianę wzorca rozwoju demograficznego w układzie miasto-wieś (Potrykowska, 2007). Obserwowane trendy demograficzne przejawiają się przede wszystkim systematycznym spadkiem liczby ludności i pogłębiającym procesem starzenia się społeczeństwa. U źródeł tych zjawisk jest niska dzietność, która uwarunkowana jest zarówno kulturowo, ekonomicznie, jak i strukturą wieku i płci ludności, w szczególności liczbą kobiet w wieku rozrodczym. Równocześnie te niekorzystne zmiany w liczbie i strukturze ludności oddziałują na niemal wszystkie sfery życia, w tym rynek pracy, edukacji, konsumpcję czy finanse publiczne, a także relacje funkcjonalne w układzie miejsko-wiejskim. Badania wskazują, że współcześnie oddziaływanie dużego miasta na otoczenie ma wpływ na różne sfery rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym poprawę sytuacji demograficznej w jego otoczeniu (Bartosiewicz i in., 2019). Wynika to z faktu, że miasto centralne generuje szereg korzyści w zakresie aktywności gospodarczej swojego otoczenia, co zwykle przekłada się na wzrost liczby ludności – miasta rdzeniowego i jego otoczenia. Jednocześnie należy podkreślić, że w sferze realnej oraz założeń i wyzwań polityki rozwoju następuje zacieranie się granicy między miastami a ich otoczeniem, zwłaszcza otaczającymi je gminami. W zakresie procesów ludnościowych dotyczy to odpływu ludności z miast do sąsiadujących z nimi gmin w celu poprawy jakości życia, w tym głów-

nie warunków do bardziej komfortowego zamieszkiwania. Ostatecznie prowadzi to do tzw. „rozlewania się” obszarów miejskich (Bagiński, 2011; Gałka, Warych-Juras, 2011). W konsekwencji obszary podmiejskie, tj. miasta satelitarne i obszary wiejskie stają się miejscem wielofunkcyjnego rozwoju i tworzą wraz z ośrodkiem miejskim względnie spójną przestrzeń (Śleszyński, 2016; Serafin, 2018). Ta współzależność w procesach rozwoju demograficznego miast i ich stref zewnętrznych jest także podstawą do wyznaczania obszarów funkcjonalnych, które powinny się charakteryzować spójnością terytorialną – tj. przestrzenną, gospodarczą i społeczno-demograficzną. Spójność ta powinna być podstawą, a zarazem wyzwaniem do współpracy zintegrowanych terytorialnie jednostek samorządowych, ich władz i funkcjonujących w nich instytucji (Kuźnik, 2015; Pastuszka, 2017; Szafranek, 2017, 2019).

Obszary funkcjonalne, w szczególności miejskie, stanowią ważny element aktualnej polityki rozwoju opartej na założeniach polityki spójności Unii Europejskiej (UE). Jednym z tych założeń jest zintegrowany rozwój terytorialny, który łączy planowanie i programowanie rozwoju w obszarach funkcjonalnych o zasięgu wyznaczonym przez realne powiązania społeczno-gospodarcze, a nie przebieg granic administracyjnych. Powstawanie sieci powiązań między otoczeniem miasta i jego rdzeniem łączy się z praktyką planowania zintegrowanego i nawiązuje do koncepcji miejskich regionów funkcjonalnych. W celu skutecznej implementacji koncepcji rozwoju zintegrowanego w okresie programowania 2014–2020 wprowadzono m.in. miejskie obszary funkcjonalne. Wiązało się to także z koniecznością przejścia od podejścia sektorowego do zintegrowanego terytorialnie, eliminującego negatywne skutki istnienia granic i poprawę efektywności działań w obszarach miejskich (Kaczmarek, Kociuba, 2017; Kociuba, Szafranek, 2018). Wprowadzenie MOF do polskiego systemu planowania dokonało się wraz z przyjęciem *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (2011), która jednak została uchylona na mocy przyjętej w 2020 r. nowelizacji ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Aktualnie, zgodnie ze wskazaną ustawą, obszar funkcjonalny jest definiowany jako „obszar, na którym występuje względnie wyodrębniający się, intensywny i otwarty system powiązań społecznych, gospodarczych lub przyrodniczych, uwarunkowanych cechami środowiska geograficznego (przyrodniczego i antropogenicznego); szczególnym typem obszaru funkcjonalnego jest miejski obszar funkcjonalny” (Ustawa..., 2023, art. 5 ust. 6a).

Identyfikacja stanu demograficznego i procesów demograficznych jako składowej zintegrowanego rozwoju jest jednym z podstawowych wyzwań dla władz jednostek terytorialnych różnego szczebla, kreujących politykę społeczno-gospodarczą i przestrzenną. W odniesieniu do kreowania rozwoju obszarów funkcjonalnych za fundamentalny czynnik ich rozwoju uznaje się podejmowanie określonych działań w sytuacji zmieniających się realiów i potrzeb społeczeństwa. Z tego względu celem badań jest zidentyfikowanie zakresu, kierunków i tempa

zmian procesów demograficznych zachodzących w miejskich obszarach funkcjonalnych. Ponadto na podstawie analiz szczegółowych dążono do wskazania typów demograficznych badanych obszarów, co może być użyteczne w kreowaniu polityk lokalnych, ale także szczebla krajowego i regionalnego w odniesieniu do sytuacji demograficznej. Z punktu widzenia niniejszego opracowania istotne jest rozpoznanie sytuacji demograficznej w miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce. W ramach tego badania sformułowano następujące pytania:

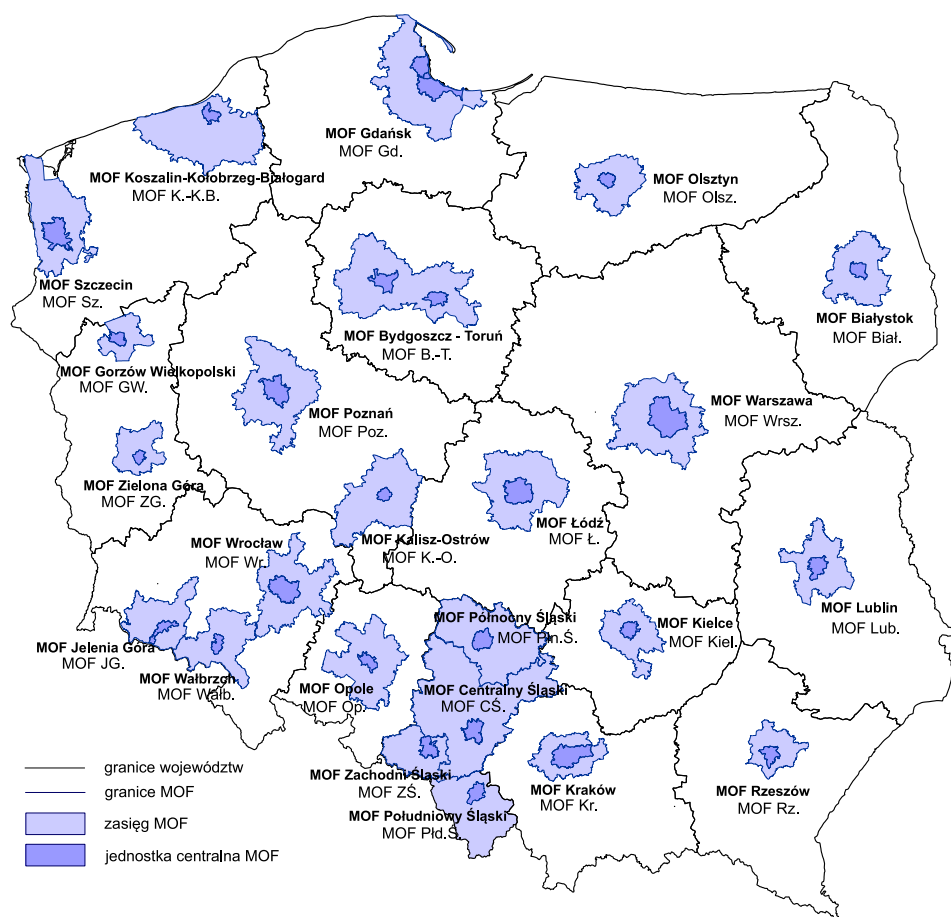
1. Czy i w jakim zakresie oraz wymiarze zachodziły zmiany demograficzne w miejskich obszarach funkcjonalnych i jak się kształtowały na tle sytuacji demograficznej w kraju?
2. W jaki sposób kształtowały się procesy demograficzne wewnątrz miejskich obszarów funkcjonalnych – w układzie miasto rdzeniowe i jego otoczenie?
3. Które z procesów demograficznych miały wpływ na kształtowanie zaludnienia w miejskich obszarach funkcjonalnych?
4. Jakie typy demograficzne reprezentują współcześnie miejskie obszary funkcjonalne w Polsce?

ZAKRES, ŹRÓDŁA I METODY BADAWCZE

Badaniami objęto 24 obszary funkcjonalne miast w Polsce w granicach wyznaczonych zasięgiem związków Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT). Jednostki te przyjęto ze względu na fakt, że stanowią one upodmiotowione terytoria w polityce regionalnej, które realizują wspólną politykę rozwoju określoną w strategiach rozwoju tych jednostek, a ponadto proces ich rozwoju jest monitorowany i opisany wskaźnikami statystycznymi będącymi w zasobach informacyjnych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). W literaturze naukowej istnieje odrębny wątek dotyczący celów, metodyki i warunków delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych w odniesieniu do współczesnych uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego w układzie regionalnym. Badania i rozważania na ten temat prowadzili m.in. Heffner, Gibas (2013), Śleszyński (2013, 2015), Heffner (2015), Ilnicki, Michalski (2015), Bartosiewicz (2016), Kubiak (2018).

W niniejszym opracowaniu przyjęto jednostki oparte na delimitacji, której efektem jest powstanie jednostek terytorialnych o charakterze miejskich obszarów funkcjonalnych, które mają sformalizowaną formę prawną i realnie współdziałają na rzecz rozwiązywania wspólnych problemów i wyzwań rozwojowych. Wśród badanych MOF 17 jednostek zostało ukształtowanych wokół ośrodków wojewódzkich, a 7 wokół miast o randze ośrodków subregionalnych (*Zintegrowane Inwestycje...*, 2015, s. 9). Lokalizację i zasięgi badanych obszarów funkcjonalnych zaprezentowano na rycinie 1.

Zakres czasowy badań określono na lata 2014–2022, gdyż wszystkie obszary funkcjonalne przyjęte do badania, wyznaczone w granicach ZIT, zaistniały po 2014 r. Przed tym okresem działały w tej formule tylko miejskie obszary funkcjonalne Kielc, Opola, Katowic, Poznania i Wałbrzycha (Kociuba, Szafranek, 2018). Zdecydowana większość partnerstw jednostek samorządu terytorialnego zawiązała się w latach 2013–2014, co ściśle wynikało z wprowadzenia instrumentu ZIT i tworzenia obszarów funkcjonalnych na potrzeby jego implementacji.

Ryc. 1. Miejskie obszary funkcjonalne (MOF) w formule związków ZIT w Polsce w 2022 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Obszary realizacji zintegrowanych inwestycji terytorialnych (ZIT)* (<https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/jednostki-terytorialne/inne-jednostki-przestrzenne/obszary-realizacji-zintegrowanych-inwestycji-terytorialnych-zit/>; dostęp: 23.11.2023).

W procesie realizacji celu badań zastosowano metody mieszane, tj. jakościowe i ilościowe. Przeprowadzono wnioskowanie indukcyjne, którego punktem wyjścia była krytyczna analiza piśmiennictwa naukowego w zakresie podjętej tematyki. Wymiar praktyczny badań oparto na metodach opisu statystycznego, które, jak twierdzi Hauke (2021), stanowią bardzo ważne narzędzie we wnioskowaniu w badaniach z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej. Zastosowano analizę struktury badanej zbiorowości jednostek oraz dynamiki zjawisk w nich zachodzących. W toku badań wykorzystano metody opisowe i porównawcze oraz klasyfikacyjne, w tym typogram Webba.

W badaniach empirycznych wykorzystano dane statystyczne dostępne w bazach: BDL – Bank Danych Lokalnych i STRATEG – System Monitorowania Rozwoju, w których zgromadzono wskaźniki wykorzystywane do monitorowania realizacji strategii obowiązujących w Polsce oraz w UE, w tym Strategii Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. Wykorzystanie danych z tego zasobu warunkuje kompletność i wiarygodność danych, które gromadzone i przetwarzane były na podstawie jednolitej metodologii, co pozwala na ich porównywalność zarówno w układzie czasowym, jak i przestrzennym. Korzystając ze wskazanych baz danych, wyselekcjonowano 14 wskaźników wejściowych odnoszących się do sytuacji demograficznej badanych obszarów. W kolejnym kroku poddano je weryfikacji pod względem możliwości zastosowania do badania, uwzględniając kryteria doboru zmiennych diagnostycznych zaproponowane przez Fiericha (1957). Za obligatoryjne warunki przyjęto merytoryczne powiązanie danych z analizowanym zagadnieniem, ich logiczne i jednoznacznie zdefiniowanie, mierzalność, wyrażenie wartością względną, względną niezależność oraz zmienność w badanej zbiorowości i ostatecznie przyjęto 7 wskaźników wyjściowych, takich jak:

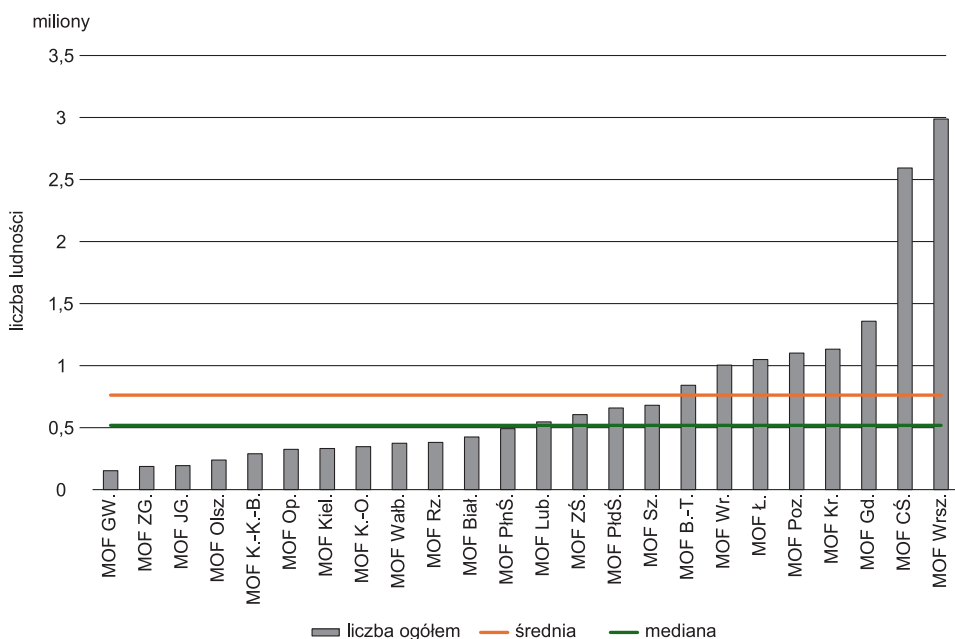
- liczba ludności i dynamika jej zmiany,
- gęstość zaludnienia,
- wskaźnik urbanizacji,
- wskaźnik obciążenia demograficznego,
- przyrost naturalny na 1000 ludności,
- saldo migracji wewnętrznych na 1000 ludności,
- indeks starości (65+/0–14 lat) i udział ludności w wieku 65 lat i więcej.

Badania przeprowadzono w kilku aspektach. Pierwsza część analizy obrazuje sytuację demograficzną w miejskich obszarach funkcjonalnych w 2022 r., wskazując jednocześnie na ich zróżnicowanie pod badaniem względem. Następnie na podstawie wskaźników dynamiki określono tendencje wybranych procesów demograficznych w badanych obszarach zachodzące po 2014 r. Na podstawie przeprowadzonych analiz wskazano typy miejskich obszarów funkcjonalnych ze względu na stan i kierunki zmian liczby ludności oraz procesów demograficznych je kształtujących.

USTALENIA BADAWCZE

Rozpatrując podstawowe cechy demograficzne obszarów funkcjonalnych, dostrzega się wzrastającą liczbę ludności, a zarazem wzrost wskaźnika urbanizacji tych obszarów (tab. 1). W 2022 r. we wszystkich miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce mieszkało 18 287 036 osób, co łącznie stanowiło 48,4% ogółu ludności Polski.

Jednakże rozkład ludności w układzie poszczególnych obszarów funkcjonalnych był bardzo zróżnicowany (ryc. 2), gdyż najmniejszy ludnościowo obszar liczył 152 880 mieszkańców, a największy 2 988 490 mieszkańców, zatem niemal 20-krotnie więcej (tj. 19,55 razy więcej). Dysproporcja ta jest bardzo duża i zakłada się, że ma ona wpływ na zróżnicowanie zjawisk demograficznych w badanych obszarach. Przeciętne zaludnienie miejskiego obszaru funkcjonalnego w 2022 r. wynosiło niemal 762 tys., przy czym tylko 8 obszarów liczyło więcej mieszkańców, natomiast mediana osiągnęła nieco ponad 518 tys. Było to niemal 6-krotnie mniej niż najbardziej zaludnionego obszaru funkcjonalnego.

Ryc. 2. Liczba ludności w miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce w 2022 r. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://strateg.stat.gov.pl/#/>); dostęp: 26.11.2023).

Stan zaludnienia z 2022 r. wskazuje, że łączny zasób ludnościowy miejskich obszarów funkcjonalnych jest bardzo wysoki, ale jednocześnie silnie przestrzen-

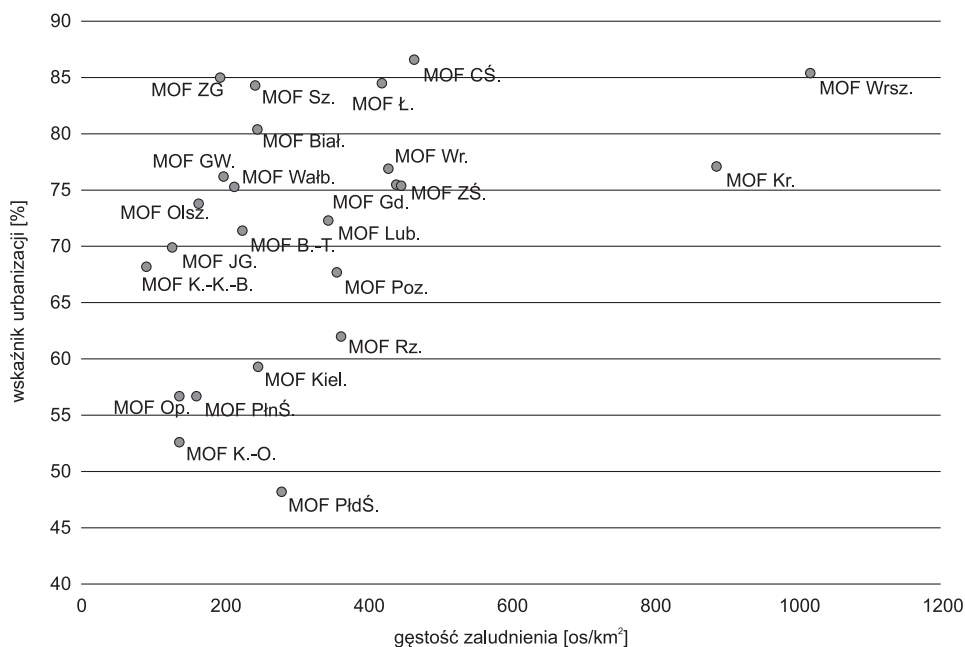
nie zróżnicowany. Obszary funkcjonalne liczące ponad 1 mln mieszkańców ukształtowane zostały tylko wokół największych miast Polski, uznawanych lub pretendujących do miana metropolii, tj. miejski obszar funkcjonalny: Wrocławia, Łodzi, Poznania, Krakowa, Gdańska, Katowic i Warszawy. Zaludnienie wymienionych obszarów funkcjonalnych koncentruje 61% ogółu ludności mieszkającej w miejskich obszarach funkcjonalnych.

Tabela 1. Podstawowe charakterystyki zaludnienia miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce w 2014 i 2022 r.

Miejskie obszary funkcjonalne	liczba ludności		gęstość zaludnienia [os./km ²]		wskaźnik urbanizacji [%]	
	2014	2022	2014	2022	2014	2022
	MOF Białystok	413330	424808	239	246	89,9
MOF Bydgoszcz–Toruń	852976	841499	228	225	75,0	71,4
MOF Centralny Śląski (Katowice)	2759977	2593664	495	465	87,7	86,6
MOF Gdańsk	1272468	1357493	414	440	79,7	75,5
MOF Gorzów Wlk.	156769	152880	204	199	79,2	76,2
MOF Jelenia Góra	215186	192842	130	127	68,8	69,9
MOF Kalisz–Ostrów	358012	346467	142	137	53,0	52,6
MOF Kielce	339563	331215	253	247	61,9	59,3
MOF Koszalin–Kołobrzeg–Białogard	296359	288758	93	91	69,1	68,2
MOF Kraków	1040079	1132625	816	887	79,0	77,1
MOF Lublin	544186	545644	345	345	75,5	72,3
MOF Łódź	1091628	1048904	437	420	86,5	84,5
MOF Olsztyn	232136	237972	160	164	78,0	73,8
MOF Opole	336424	324954	142	137	53,3	56,7
MOF Południowy Śląski (Bielsko-Biała)	659900	657619	283	280	49,7	48,2
MOF Poznań	1018579	1100854	331	357	73,7	67,7
MOF Północny Śląski (Częstochowa)	523248	490796	172	161	57,9	56,7
MOF Rzeszów	359332	380481	343	363	60,9	62,0
MOF Szczecin	687237	679860	246	243	87,1	84,3
MOF Wałbrzych	409725	374109	235	214	76,7	75,3
MOF Warszawa	2714940	2988490	925	1018	87,3	85,4
MOF Wrocław	899639	1003629	385	429	81,1	76,9
MOF Zachodni Śląski (Rybnik)	637432	604623	471	447	76,5	75,4
MOF Zielona Góra	165890	186850	223	194	84,6	85,0
Razem MOF	17985014	18287036	-	-	-	-
Średnia MOF	749375,5	761959,8	321,3	326,5	73,8	71,7
Polska			123,1	120,8	60,3	59,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://strateg.stat.gov.pl/#/>; dostęp: 26.11.2023).

Liczba ludności badanych obszarów od 2014 r. systematycznie wzrastała, łącznie o 1,65% w czasie 8 lat. Jest to tendencja odmienna niż notowana w Polsce i w obszarach miejskich. W latach 2014–2022 liczba ludności Polski zmniejszyła się o 1,85%, natomiast liczba ludności miejskiej w Polsce aż o 3,13%. Wskazuje to, że miejskie obszary funkcjonalne stawały się w tym czasie ośrodkami koncentracji ludności. Potwierdza to także fakt wzrostu gęstości zaludnienia na badanych obszarach z poziomu 321,3 os./km² do 326,5 os./km². Równocześnie zmniejszył się jednak wskaźnik urbanizacji tych obszarów o 1,3 p. proc. Oznacza to, że przyrost liczby ludności nie zachodził w miastach (ośrodkach rdzeniowych MOF), lecz w obszarach wiejskich wchodzących w zakres przestrzenny miejskich obszarów funkcjonalnych. Analiza zaludnienia, gęstości zaludnienia i wskaźnika urbanizacji wskazuje, że miejskie obszary funkcjonalne o najmniejszej liczbie ludności charakteryzowały się jednocześnie niższymi wskaźnikami urbanizacji i gęstości zaludnienia (ryc. 3).

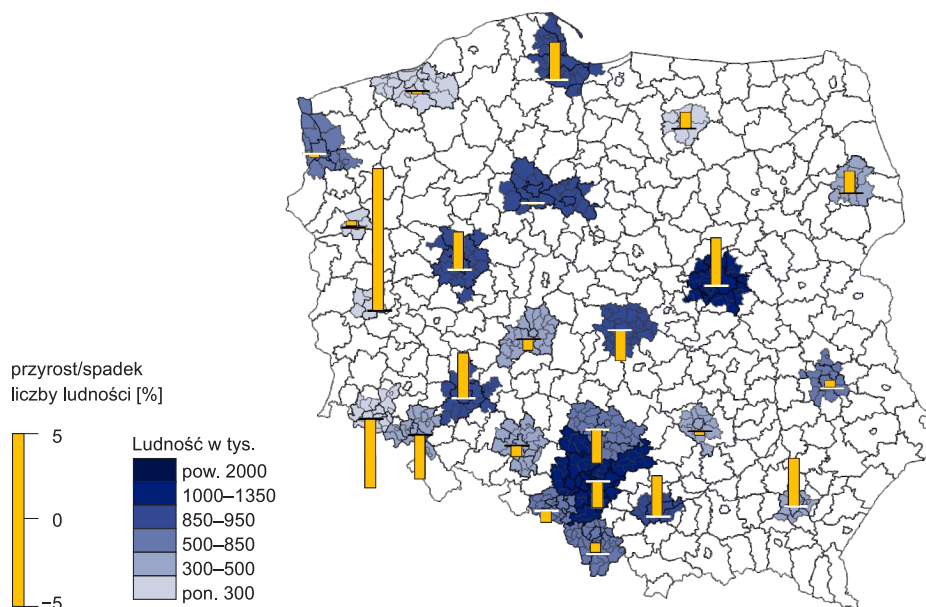
Ryc. 3. Wskaźnik urbanizacji i gęstość zaludnienia w miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce w 2022 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://strateg.stat.gov.pl/#/>; dostęp: 26.11.2023).

Zjawisko to wskazuje na rozproszenie ludności w tych obszarach w większym stopniu niż w jednostkach, w których centralnym ośrodkiem obszaru funkcjonalnego były największe miasta Polski. Można zatem wnioskować, że ranga mia-

sta centralnego decyduje o stopniu koncentracji przestrzennej ludności w całym MOF. Na terenach ukształtowanych wokół miast subregionalnych udział ludności mieszkającej w obszarze miejskim jest większy niż w przypadku tych MOF, których rdzeniem jest miasto o randze co najmniej regionalnej.

Zmiana liczby ludności w latach 2014–2022 w miejskich obszarach funkcjonalnych była uwarunkowana regionalnie (ryc. 4). W większości badanych obszarów odnotowano przyrost liczby ludności, ale nie był on zależny od poziomu zaludnienia poszczególnych obszarów, lecz wskazywał tendencje takie jak w całych regionach. Znaczące przyrosty liczby ludności charakteryzowały także MOF: Warszawy, Poznania, Gdańska, Wrocławia, Rzeszowa. W regionach charakteryzujących się wyludnieniem (województwa: opolskie, świętokrzyskie, śląskie, łódzkie) proces ten zachodził także w miejskich obszarach funkcjonalnych.

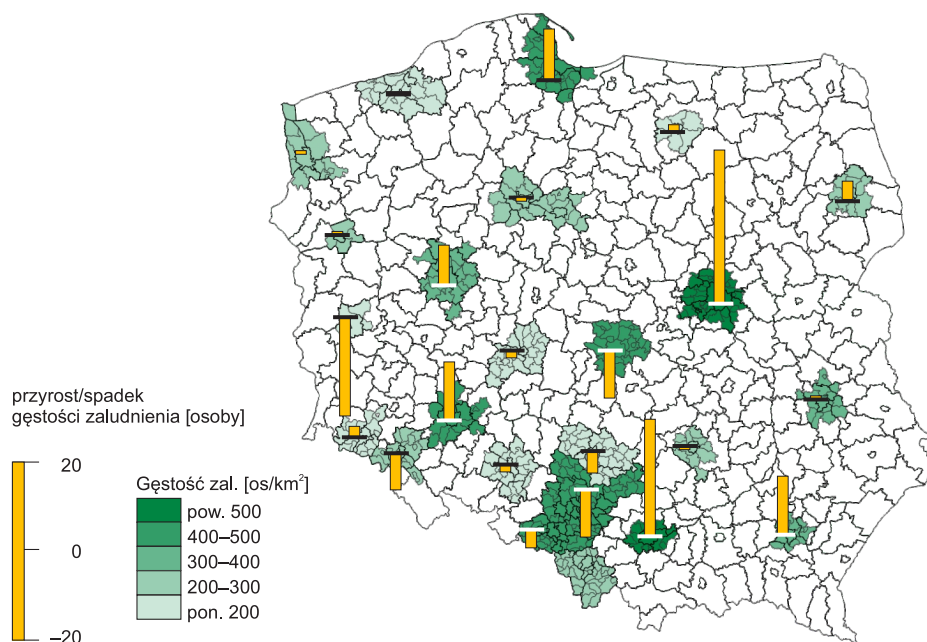

Ryc. 4. Zmiana liczby ludności w miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce w latach 2014–2022

Źródło: opracowanie własne.

Największy przyrost liczby ludności, osiągający 13,7%, odnotowano w MOF Zielonej Góry, ale wynikało to przede wszystkim ze zmian administracyjnych miasta i całego obszaru funkcjonalnego, dokonywanych od 2014 r. Największy przyrost powierzchni i ludności tego miasta nastąpił w 2015 r., kiedy powierzchnia miasta Zielona Góra wzrosła z 58,3 do 278,8 km², a liczba ludności zwiększyła się z 118 do 138 tys.

Analiza danych wskazuje, że miało miejsce także przestrzenne zróżnicowanie zmiany gęstości zaludnienia. W większości przypadków była ona uwarunkowana zmianą liczby ludności, a zależna była przede wszystkim od uwarunkowań o charakterze regionalnym i lokalnym. Zupełnie inaczej zmieniła się gęstość zaludnienia na obszarach, na których zaszły zmiany granic administracyjnych miast rdzeniowych tych obszarów. Jej spadki odnotowano w MOF Zielonej Góry (znaczący) i Opola (nieznaczny), a wzrost w przypadku MOF Rzeszowa. Uogólniając, można stwierdzić, że największe wzrosty gęstości zaludnienia odnotowano w obszarach funkcjonalnych ukształtowanych wokół największych miast Polski, a w pozostałych skala wzrostu była znacząco niższa lub wystąpił spadek (ryc. 5).

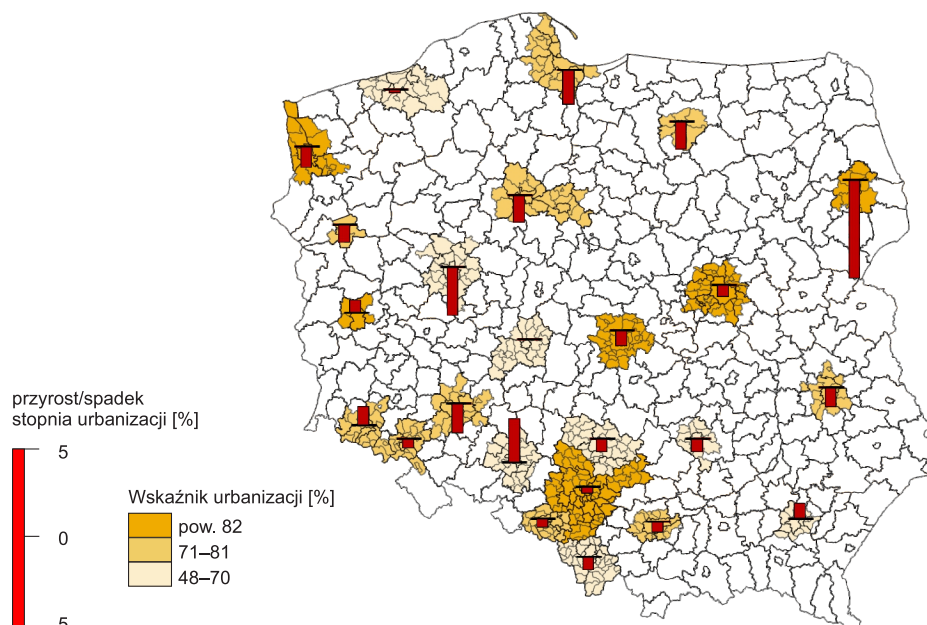

Ryc. 5. Zmiana gęstości zaludnienia w miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce w latach 2014–2022

Źródło: opracowanie własne.

W zakresie zmiany poziomu urbanizacji, pomimo wzrostu liczby ludności, na obszarach funkcjonalnych dominowała tendencja spadkowa. To oznacza, że w czasie rozpatrywanych 8 lat zmniejszył się udział ludności mieszkającej w miastach na rzecz wzrostu zaludnienia na terenach wiejskich wchodzących z zakres badanych obszarów funkcjonalnych. Było to związane z intensywnym procesem suburbanizacji, który przejawiał się przepływami ludności z miasta na obszar podmiejski. Sytuacja ta dotyczyła aż 20 spośród badanych obszarów funkcjonalnych (ryc.

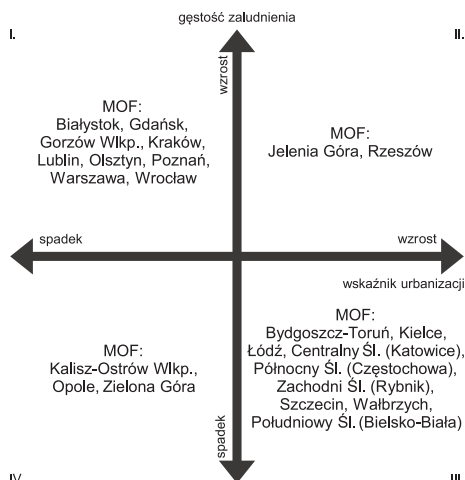
6). Wzrost poziomu urbanizacji stwierdzono tylko w przypadku MOF Rzeszowa, Jeleniej Góry, Opola i Zielonej Góry, co można wiązać zwłaszcza ze zwiększeniem zasięgu terytorialnego miast centralnych tych obszarów w rozpatrywanym okresie. Jedynym wyjątkiem pod tym względem była Jelenia Góra. Natomiast niekorzystnie kształtowały się procesy w obszarach funkcjonalnych Opola, Zielonej Góry i Kalisza. W tych jednostkach nastąpił spadek gęstości zaludnienia i wskaźnika urbanizacji. Zjawisko to obrazuje dużą skalę ubytku ludności w mieście centralnym i dodatkowo rozproszenie ludności na terenie podmiejskim.

Ryc. 6. Zmiana stopnia urbanizacji w miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce w latach 2014–2022

Źródło: opracowanie własne.

Rozpatrując łącznie zmianę gęstości zaludnienia oraz poziomu urbanizacji, można wyróżnić cztery grupy miejskich obszarów funkcjonalnych o odmiennych tendencjach tych procesów (ryc. 7). Najliczniejszą grupę (10 obszarów) stanowiły te MOF-y, w których miał miejsce spadek gęstości zaludnienia i wzrost stopnia urbanizacji (III ćwiartka), ale niemal równie liczną (9 obszarów) tworzyły jednostki, w których wzrosła gęstość zaludnienia przy jednoczesnym spadku stopnia urbanizacji (I ćwiartka). W pierwszej ze wskazanych grup, której cechą charakterystyczną jest wielkoobszarowość zasięgów terytorialnych badanych jednostek, nastąpiła koncentracja ludności w ośrodkach miejskich, natomiast przy zmniejsz-

Ryc. 7. Typy miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce ze względu na proces koncentracji ludności w latach 2014–2022

Źródło: opracowanie własne.

zjawiska na ich terenie można założyć, że zachodzi proces urbanizacji tych obszarów funkcjonalnych. Ostatnią grupę (IV ćwiartka) stanowią 3 miejskie obszary funkcjonalne, których sytuacja pod względem procesu zaludnienia kształtuje się najbardziej niekorzystnie. Współwystępują bowiem spadek udziału ludności miejskiej i spadek gęstości zaludnienia. Oznacza to, że w tych jednostkach zachodzi intensywny proces suburbanizacji.

Kolejny element analizy stanowiły wskaźniki oceny procesów kształtujących liczbę ludności (przyrost naturalny i saldo migracji wewnętrznych) oraz struktury populacji miejskich obszarów funkcjonalnych (tab. 2).

W miejskich obszarach funkcjonalnych zachodziły procesy demograficzne charakterystyczne dla całego kraju. Łącznie w badanych obszarach znacząco zmniejszył się przyrost naturalny, z poziomu $-0,1\%$, do $-3,1\%$, wzrósł natomiast indeks starości ze 114 do 329 osób w wieku 65 lat i więcej w stosunku do liczby dzieci w wieku 14 lat i mniej (tzw. relacja liczby dziadków do wnuczków), a także wskaźnik obciążenia demograficznego z poziomu 58,4 do 69,7 osoby w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym.

Tendencje te wskazują, że w badanych obszarach zachodzi proces starzenia się społeczeństwa, który jest związany z notowanym w tym czasie ubytkiem demograficznym. Procesy te są charakterystyczne dla grupy badanych jednostek, przy czym są one zróżnicowane w ich obrębie. W 2014 r. dodatni przyrost naturalny cechował 15 MOF, a w 2022 r. tylko jeden z nich, przy czym w każdym odnotowa-

szającej się liczbie ludności następował spadek jej zagęszczenia na terenie całego obszaru funkcjonalnego. Można więc stwierdzić, że w tych jednostkach zachodzi urbanizacja. Druga z wymienionych grup, do której należą niemal wszystkie obszary funkcjonalne największych miast, cechuje się spadkiem udziału ludności miejskiej przy jednoczesnym wzroście gęstości zaludnienia. Można więc wnioskować, że zachodzi tu proces dezurbanizacji, w którym wrasta liczba ludności na obszarze otaczającym, jednak wolniej w stosunku do spadku liczby ludności w mieście centralnym.

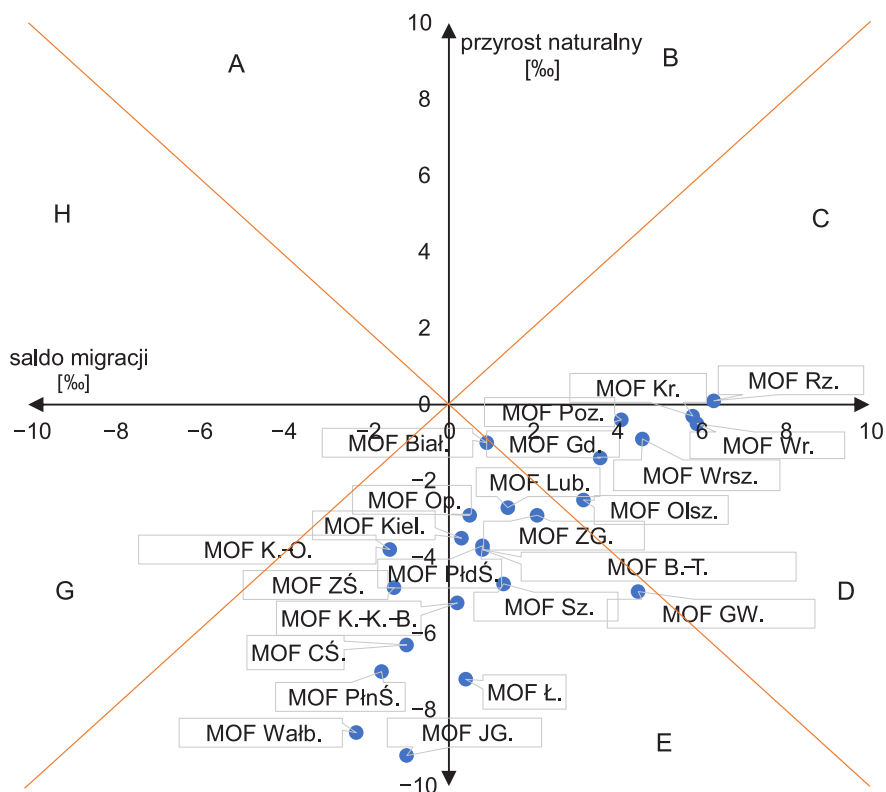
Obszarami, które wyróżniły się wzrostem wartości obu parametrów (II ćwiartka) były tylko MOF Rzeszowa i Jeleniej Góry. Biorąc pod uwagę oba

Tabela 2. Podstawowe charakterystyki zaludnienia miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce w 2014 i 2022 r.

Miejskie obszary funkcjonalne	przyrost naturalny [%o]		saldo migracji [%o]		wskaźnik obciążenia demograficznego [ludność nieprodukcyjna/100 osób w wieku produkcyjnym]	
	2014	2022	2014	2022	2014	2022
MOF Białystok	1,3	-1,0	0,7	0,9	55,3	68,6
MOF Bydgoszcz–Toruń	0,3	-3,8	0,9	0,8	58,5	70,4
MOF Centralny Śląski (Katowice)	-3,5	-6,3	-1,2	-1,0	57,8	71,6
MOF Gdańsk	1,6	-1,4	3,0	3,6	60,6	68,5
MOF Gorzów Wielkopolski	0,4	-4,9	1,9	4,5	57,9	72,0
MOF Jelenia Góra	-3,2	-9,2	-0,6	-1,0	57,0	74,9
MOF Kalisz–Ostrów	0,4	-3,8	-0,7	-1,4	60,0	72,1
MOF Kielce	-0,2	-3,5	-0,2	0,3	58,0	71,8
MOF Koszalin–Kołobrzeg–Białogard	-0,6	-5,2	0,5	0,2	57,4	72,2
MOF Kraków	1,1	-0,3	4,2	5,8	58,8	64,5
MOF Lublin	0,4	-2,7	0,2	1,4	59,8	71,5
MOF Łódź	-4,4	-7,2	0,5	0,4	63,2	75,9
MOF Olsztyn	1,9	-2,5	3,6	3,2	54,8	68,6
MOF Opole	-0,1	-2,9	0,8	0,5	54,3	67,2
MOF Południowy Śląski (Bielsko-Biała)	0,8	-3,7	1,1	0,8	60,5	72,9
MOF Poznań	2,1	-0,4	3,6	4,1	58,7	66,8
MOF Północny Śląski (Częstochowa)	-3,1	-7,0	-0,7	-1,6	59,2	73,8
MOF Rzeszów	2,8	0,1	3,4	6,3	57,5	68,5
MOF Szczecin	-0,5	-4,7	2,0	1,3	57,6	70,9
MOF Wałbrzych	-4,0	-8,6	4,5	-2,2	58,0	72,7
MOF Warszawa	1,4	-0,9	6,3	4,6	63,3	68,8
MOF Wrocław	0,9	-0,5	5,9	5,9	58,2	65,2
MOF Zachodni Śląski (Rybnik)	0,8	-4,8	-1,1	-1,3	57,2	70,1
MOF Zielona Góra	0,8	-2,9	2,9	2,1	58,7	72,6
Przeciętnie w MOF	-0,1	-3,7	1,7	1,6	58,4	70,5
Polska	-0,03	-3,8	-	-	58,8	70,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://strateg.stat.gov.pl/#/>); dostęp: 26.11.2023).

no spadek wartości tego wskaźnika. Największa skala ubytku naturalnego miała miejsce w obszarach funkcjonalnych miast subregionalnych oraz MOF Łodzi. Korzystniejsza sytuacja wystąpiła w obszarach funkcjonalnych miast będących największymi ośrodkami w kraju, choć charakteryzowały się one też regresywnymi trendami, ale zachodzącymi ze słabszym natężeniem. Należy jednak przyjąć, że ujemna i zmniejszająca się wartość przyrostu naturalnego jest jedną z ważnych przyczyn zmniejszającej się liczby ludności badanych obszarów. Procesem istotnie kształtującym stan i zmianę liczby ludności są również migracje. Spośród badanych MOF większość (18 obszarów) charakteryzowało dodatnie saldo migracji w 2022 r., przy czym w części przypadków ulegało ono zmniejszeniu w stosunku do notowanego w 2014 r. (tab. 2). Rozpatrując sytuację w 2022 r. pod względem zarówno przyrostu naturalnego, jak i salda migracji jako zmiennych kształtujących liczbę ludności w miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce, można wskazać

Ryc. 8. Typy demograficzne miejskich obszarów funkcjonalnych według typologii Webba w Polsce w 2022 r. (saldo migracji i przyrost naturalny w miejskich obszarach funkcjonalnych)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (<https://strateg.stat.gov.pl/#/>; dostęp: 26.11.2023).

4 typy tychże obszarów (ryc. 8). Zgodnie z typologią demograficzną Webba (1963) jedynym reprezentantem typu, który wykazuje aktywność demograficzną, jest MOF Rzeszowa (dodatni przyrost naturalny jest niższy od dodatniego salda migracji). Sytuację, która może wskazywać także na rozwój ludnościowy (dodatnie saldo migracji przewyższa ubytek naturalny), wykazuje jeszcze tylko 6 spośród badanych obszarów, a są to głównie obszary ukształtowane wokół największych polskich miast. Pozostałe jednostki charakteryzują się demograficznym regresem, gdyż albo mają ubytek naturalny i ujemne saldo migracji (6 MOF), albo ubytek naturalny nierekompensowany przez dodatnie saldo migracji (11 MOF).

Analizując zmianę salda migracji w badanym okresie, można stwierdzić, że najkorzystniejsza sytuacja, polegająca na wzroście dodatniego salda migracji, miała miejsce w następujących MOF: Białystok, Gdańsk, Gorzów Wielkopolski, Kielce, Kraków, Lublin, Poznań, Rzeszów, Wrocław. Jednakże napływ ludności do tych obszarów tylko w dwóch przypadkach (tj. MOF Katowic i Kielce) nie zrekompensował ujemnego przyrostu naturalnego, w wyniku czego ostatecznie zmniejszyła się ich liczba ludności.

Rozpatrując współwystępowanie zmiany liczby ludności z trendami przyrostu naturalnego oraz salda migracji w latach 2014–2022, można wskazać 4 grupy miejskich obszarów funkcjonalnych (tab. 3).

Tabela 3. Grupy miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce ze względu na proces wzrostu i spadku liczby ludności w latach 2014–2022

	Ubytek naturalny i wzrost salda migracji	Ubytek naturalny i spadek salda migracji
Wzrost liczby ludności	MOF: Białystok, Gdańsk, Gorzów Wielkopolski, Kraków, Lublin, Poznań, Rzeszów, Wrocław	MOF: Olsztyn, Warszawa
Spadek liczby ludności	MOF: Katowice, Kielce	MOF: Bielsko-Biała, Bydgoszcz, Częstochowa, Jelenia Góra, Kalisz, Koszalin, Łódź, Opole, Rybnik, Szczecin, Wałbrzych, Zielona Góra

Źródło: opracowanie własne.

W żadnym z miejskich obszarów funkcjonalnych nie wystąpiła taka sytuacja, w której nastąpiłby wzrost liczby ludności i wzrost przyrostu naturalnego. Nie zaistniała także sytuacja wzrostu przyrostu naturalnego i salda migracji. To potwierdza niekorzystne procesy demograficzne w obszarach, które skupiają niemal połowę populacji mieszkającej w Polsce i wydają się oferować najkorzystniejsze warunki zamieszkiwania. W części obszarów funkcjonalnych zachodził wzrost

liczby ludności, przy czym na ogół był on warunkowany napływem migracyjnym, a w żadnym przypadku nie generował go przyrost naturalny. Ciekawa sytuacja dotyczy MOF Warszawy i Olsztyna, gdyż zaobserwowano wzrost zaludnienia tych jednostek, przy jednoczesnym zmniejszaniu się salda migracji (choć było ono dodatnie) oraz pogłębianiu się ubytku naturalnego. Może to oznaczać, że w perspektywie w tych obszarach nastąpi wyhamowanie wzrostu liczby ludności i będzie się ona stabilizować lub obniżać. Większość obszarów funkcjonalnych cechował sadek liczby mieszkańców. Był on efektem zarówno zmniejszenia się salda migracji, jak i ubytku naturalnego. Jedynie MOF Katowic, Kielc i Gorzowa Wielkopolskiego przy zmniejszającej się liczbie ludności miały wzrost salda migracji. Nie było ono jednak na tyle duże, aby zrównoważyć bądź przeważać poziom ubytku naturalnego powodującego zmniejszenie zaludnienia.

Zmianom liczby ludności oraz procesów je kształtujących towarzyszyły przeobrażenia struktury wieku ludności. Wskaźnikiem, który wyraża sytuację w tym zakresie jest obciążenie demograficzne, które oznacza liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym w stosunku do 100 osób w wieku produkcyjnym. W 2022 r. miejskie obszary funkcjonalne charakteryzowały się bardzo wysoką wartością tego wskaźnika, mieszczącą się w przedziale 64,5 do 75,9 osoby nieprodukcyjnych na 100 będących w wieku produkcyjnym. Przeciętna wartość osiągnęła poziom 70,5 i była nieznacznie wyższa niż przeciętna wartość w kraju (70,4). W grupie miejskich obszarów funkcjonalnych, w których wskaźnik obciążenia był niższy od przeciętnego, były wszystkie – z wyłączeniem MOF Łodzi – ukształtowane wokół największych polskich miast. Z kolei najwyższym udziałem osób w wieku nieprodukcyjnym w stosunku do będących w wieku produkcyjnym charakteryzowały się MOF miast subregionalnych. Od roku 2014 odnotowano znaczący wzrost wartości tego wskaźnika obrazujący pogorszenie relacji ilościowych między obiema grupami wieku ekonomicznego. Przeciętna wartość wskaźnika obciążenia demograficznego wzrosła o 12,1, natomiast wartość minimalna z roku 2022 (64,5) była wyższa od maksymalnej notowanej w 2014 r. (63,3). Zwiększył się także poziom zróżnicowania miejskich obszarów funkcjonalnych wobec siebie pod badaniem względem. Obszarami, w których ten proces kształtował się najbardziej niekorzystnie, były MOF: Bydgoszcz–Toruń, Jelenia Góra, Kalisz–Ostrów Wielkopolski, Kielce, Koszalin–Kołobrzeg–Białogard, Łódź, Opole, Szczecin, Wałbrzych, Katowice (Centralny Śląski), Częstochowa (Północny Śląski), Rybnik (Zachodni Śląski). Lepszą sytuacją wyróżniały się przede wszystkim MOF-y ukształtowane wokół największych miast w Polsce, w których skala wzrostu obciążenia demograficznego była znacznie niższa. Najniższe tempo przyrostu obciążenia demograficznego odnotowano w MOF: Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Gdańska i Poznania.

DYSKUSJA I KONKLUZJE

Wyniki badań pozwalają na wskazanie odpowiedzi na pytania badawcze sformułowane we wstępie. W odniesieniu do pytania pierwszego można stwierdzić, że badania dowiodły, iż w obszarach funkcjonalnych miast w Polsce po 2014 r. nastąpiły zmiany demograficzne, które wyrażały się nasilaniem się tendencji obserwowanych w Polsce i polskich miastach od przełomu XX i XXI w. Rozpatrując miejskie obszary funkcjonalne jako ogół jednostek odnotowano wzrost liczby ich mieszkańców, czemu jednocześnie towarzyszyły wzrost stopnia urbanizacji i spadek gęstości zaludnienia. Oznaczało to, że przyrost liczby ludności zachodził przede wszystkim na terenach wiejskich zintegrowanych funkcjonalnie z miastem centralnym (pytanie badawcze 2). Procesy te były zróżnicowane w poszczególnych obszarach funkcjonalnych i wiązały się ze stadiami urbanizacji zachodzącymi na ich terenie. W odpowiedzi na pytanie trzecie stwierdzono, że podstawowym czynnikiem wpływającym na zaludnianie miejskich obszarów funkcjonalnych był napływ migracyjny. Jest to tendencja inna niż zachodząca w małych miastach w Polsce, w których największy wpływ na kształtowanie się liczby ludności wywierało ujemne saldo migracji (Kamińska, Mularczyk, 2016). W badanych MOF zachodził proces ubytku naturalnego, wyrażony ujemnym wskaźnikiem przyrostu naturalnego. Szczególnie niekorzystny jest fakt pogłębiania się tego zjawiska i jego powszechności w układzie badanych jednostek. Grupowanie badanych obszarów wykazało, że szczególnie ważnym czynnikiem kształtującym liczebność ich mieszkańców jest dodatnie saldo migracji przeważające nad zmniejszającym się przyrostem naturalnym. Jednakże, jak twierdzi Serafin (2020), napływ ten dotyczy głównie stref podmiejskich, a przeprowadzone badania wskazują, że może on zachodzić na terenach wiejskich (spada wówczas stopień urbanizacji) lub w miastach satelickich (wzrasta poziom urbanizacji). Oba trendy wystąpiły w przypadku badanych jednostek. Analizy wskazują odpowiedź na pytanie czwarte, gdyż ustalono, że wśród badanych miejskich obszarów funkcjonalnych zaistniała dominacja jednostek regresywnych pod względem demograficznym, co jest zjawiskiem bardzo niekorzystnym. W efekcie występujących procesów nastąpiło starzenie się społeczeństwa, a w konsekwencji wzrost obciążenia demograficznego. Jest to potwierdzenie wyników badań prowadzonych m.in. przez Pastuszkę (2017), przy czym cytowany autor zakończył analizy na 2015 r. i, jak wskazywał, jeszcze w tamtym okresie zauważalna była tendencja depopulacyjna ze względu na bardzo niską dzietność.

Zidentyfikowane zjawiska i procesy, w odniesieniu do wyników badań udokumentowanych w dotychczasowym dorobku naukowym, dają podstawy do przyjęcia założenia, że stają się one długookresowe. Porównanie uzyskanych wyników z badaniami Pastuszki (2017), Kurka, Wójtowicza i in. (2019) oraz Serafina (2020) wskazuje na ciągłość tych procesów. Wymienieni autorzy dowiedli także, że w ob-

szarach funkcjonalnych miast w Polsce zachodzi starzenie się społeczeństwa, niska stopa urodzeń, nasilenie się ruchów migracyjnych. Jako przyczyny tych zjawisk wskazują wydłużanie się czasu trwania życia, zmianę postaw prokreacyjnych młodego pokolenia, niską dzietność, zmianę warunków ekonomicznych. Jak stwierdza Serafin (2018), to w strefie oddziaływania dużych miast zachodzą współcześnie istotne zmiany demograficzne, a sprzężenia zmian cech demograficznych wpływają na wielkość i dynamikę zaludnienia w miejskich obszarach funkcjonalnych. Wójtowicz i in. (2019) podkreślają, że według oficjalnych danych proces starzenia się ludności znacznie bardziej dotknął mieszkańców miejskich obszarów funkcjonalnych niż ludność pozostałych części kraju. Jednocześnie dostrzegają, co znajduje potwierdzenie w przedstawionych w niniejszym opracowaniu wynikach badań, że proces ten zachodzi coraz wolniej w przypadku MOF Warszawy. Z kolei w miejskich obszarach funkcjonalnych ukształtowanych wokół miast średniej wielkości, poddanych badaniu w kontekście rozwoju demograficznego przez Obrębalskiego (2017), także można upatrywać podobieństwa uzyskanych rezultatów badań. Jak bowiem twierdzi Obrębalski, również wokół miast średniej wielkości zachodzi proces suburbanizacji, który powoduje w większości przypadków spadek liczby mieszkańców miasta centralnego. Sroka (2021) wykazała, że miasta kurczące się też podlegają procesowi suburbanizacji, do czego nawiązują wyniki wskazujące, że w części miejskich obszarów funkcjonalnych zachodzi spadek liczby ludności miejskiej przy jednoczesnym wzroście gęstości zaludnienia. Trzeba zwrócić uwagę, że zróżnicowanie procesów demograficznych w miejskich obszarach funkcjonalnych zależy od wielkości i rangi ich ośrodka rdzeniowego. Obszary funkcjonalne ukształtowane wokół dużych miast w większości charakteryzują się wzrostem liczby ludności uwarunkowanej dodatnim bilansem migracyjnym. Z kolei większa część obszarów funkcjonalnych, których miastem centralnym jest ośrodek subregionalny charakteryzowała się spadkiem liczby ludności uwarunkowanym przede wszystkim ujemnym przyrostem naturalnym.

Zaistniałe w miejskich obszarach funkcjonalnych procesy demograficzne wpisują się w określone przez Śleszyńskiego (2018) trzy główne zagrożenia wynikające ze zmian demograficznych. Pierwsze z nich, ze względu na depopulację, dotyczy rosnącego zagrożenia niedopasowaniem popytu do podaży miejsc pracy, a ponadto zachwiania równowagi na rynku zamieszkania, edukacji i usług przy powiększającej się luce podażowej. Kolejne zagrożenie związane jest ze spadkiem stopnia przestrzennej koncentracji ludności, co może powodować wzrost kosztów obsługi mieszkańców w zakresie gospodarki komunalnej oraz wzrost kosztów obsługi wynikających z postarzania się struktury wieku. Ponadto, jako trzecie, można wskazać niewydolność systemu administracyjno-terytorialnego pod względem równoważenia dochodów i wydatków oraz zapewnienia odpowiedniego standardu i dostępności usług. Należy się zgodzić z opinią Śleszyńskiego (2018), że sytuacje te powinny być traktowane jako kluczowe uwarunkowania, które ak-

tualnie, a tym bardziej w przyszłości, muszą determinować cele i kierunki polityki rozwoju. Pogłębianie się ubytku demograficznego w większości miejskich obszarów funkcjonalnych oraz starzenie się społeczeństwa wymusza prowadzenie polityki zorientowanej na trudności będące konsekwencją tej sytuacji, przy czym powinna być ona oparta na koncepcji rozwoju zintegrowanego. Wyzwania demograficzne mają wymiar strukturalny, dlatego powinny być przedmiotem zainteresowania polityki demograficznej, społecznej, ekonomicznej i przestrzennej na każdym szczeblu zarządzania rozwojem – od lokalnego po krajowy. Podejście to należy rozumieć jako terytorialny wymiar zarówno polityk państwa i regionów wobec zagadnień rozwoju demograficznego obszarów miejskich, jak i polityk rozwojowych prowadzonych przez poszczególne miasta.

Uzyskane wyniki badań wskazują również na konieczność pogłębiania i rozwijania studiów nad współzależnością ruchu naturalnego oraz mobilności przestrzennej ludności w granicach miejskich obszarów funkcjonalnych. Przedmiotem tych badań powinny być czynniki wypychające i przyciągające – z i do – miejskich obszarów funkcjonalnych oraz pomiędzy ich miastami rdzeniowymi a otoczeniem. Ważne staje się wyjaśnienie zmian miejsc zamieszkania i pracy łącznie z czynnikami je kształtującymi, a także powiązania tych ruchów z naturalnym ruchem ludności oraz przemianami w strukturze społeczno-zawodowej. Istotne z naukowego punktu widzenia jest też poznanie struktury demograficznej, społecznej i ekonomicznej ludności miejskich obszarów funkcjonalnych, w tym z uwzględnieniem wewnętrznego zróżnicowania przestrzennego. Zidentyfikowanie tych struktur można wiązać z określeniem różnych preferencji (konsumpcyjnych, zawodowych, kulturalnych itd.) mieszkańców miejskich obszarów funkcjonalnych, które decydują o kształtowaniu warunków zamieszkiwania i życia ludności.

LITERATURA

- Bagiński E. (2011). Suburbanizacja – nieunikniona przyszłość osadnictwa? *Studia Miejskie*, 3: 12–16.
- Bartosiewicz B. (2016). Wyznaczanie miejskich obszarów funkcjonalnych o znaczeniu ponadlokalnym na potrzeby planistyczne – przykład województwa łódzkiego. *Zarządzanie Publiczne*, 37: 38–51. <https://doi.org/10.15678/ZP.2016.37.3.03>
- Bartosiewicz B., Kwiatek-Sołtys A., Kurek S. (2019). Does the process of shrinking concern also small towns? Lessons from Poland. *Quaestiones Geographicae*, 38(4): 91–105. <https://doi.org/10.2478/quageo-2019-0039>
- Fierich J. (1957). Próba zastosowania metod taksonomicznych do rejonizacji systemów rolniczych w województwie krakowskim. *Mysł Gospodarcza*, 1: 73–100.
- Gałka J., Warych-Juras A. (2011). Regionalne uwarunkowania suburbanizacji w Polsce. *Studia Miejskie*, 3: 147–157.

- Hauke J. (2021). Metody statystyczne w geografii społeczno-ekonomicznej: szkic historyczny oraz ograniczenia i korzyści stosowania w dobie cyfryzacji. *Czasopismo Geograficzne*, 92(1): 73–93. <https://doi.org/10.12657/czageo-92-04>
- Heffner K. (2015). Obszary funkcjonalne miast – problemy z kształtowaniem i funkcjonowaniem obszarów miejskich. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 161: 59–74.
- Heffner K., Gibas P. (2013). Obszary funkcjonalne ośrodków regionalnych w Polsce. W: A. Nowakowska (red.), *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 217–238.
- Ilnicki D., Michalski P. (2015). Powiązania funkcjonalno-przestrzenne w świetle dojazdów do pracy. *Studia Miejskie*, 18: 55–70.
- Janiszewska A. (2022). Drugie przejście demograficzne w dużych miastach w Polsce i jego implikacje. *Space-Society-Economy*, 33: 7–40. <http://dx.doi.org/10.18778/1733-3180.31.0>
- Kamińska W., Mularczyk M. (2016). Zmiany typów demograficznych małych miast w Polsce w latach 2004–2013. *Czasopismo Geograficzne*, 87(1): 163–172.
- Kantor-Pietraga I. (2014). *Systematyka procesu depopulacji miast na obszarze Polski od XIX do XXI wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kaczmarek T., Kociuba D. (2017). Models of Governance in the Urban Functional Areas – Policy Lessons from Implementation of Integrated Territorial Investment (ITI) in Poland. *Quaestiones Geographicae*, 36(4): 51–68. <https://doi.org/10.1515/qua-geo-2017-0035>
- Kociuba D., Szafranek E. (2018). Development of urban areas in the conditions of territorial-oriented policy – theoretical assumptions and experience in functional areas of Polish cities. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 361: 53–75.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (2011). Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Kubiak Ł. (2018). Proces formowania się bydgosko-toruńskiego ZIT. *Czasopismo Geograficzne*, 89(1–2): 71–92.
- Kurek S. (2023). Przemiany demograficzno-migracyjne w miejskich obszarach funkcjonalnych w Polsce w świetle procesów suburbanizacji. W: P. Szukalski (red.), *Człowiek w środowisku zamieszkania. Samorząd terytorialny wobec zmian demograficznych*. Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa, Główny Urząd Statystyczny, s. 121–139.
- Kuźnik F. (2015). Miejskie obszary funkcjonalne a polityka miejska. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 250: 7–24.
- Małuszyńska E. (1988). Cień wielkiego miasta. Procesy urbanizacyjne w strefie Poznania. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 50(3): 229–244.
- Obrębalski M. (2017). Potencjał demograficzny obszarów funkcjonalnych wybranych miast średniej wielkości Polski i Republiki Czeskiej. *Studia Miejskie*, 27: 107–118. <https://doi.org/10.25167/sm2017.027.08>
- Parysek J. (2004). Trajektorie rozwoju miast polskich w latach 1992–2002. W: J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 117–132.

- Pastuszka S. (2017). Przemiany demograficzne na obszarach funkcjonalnych miast wojewódzkich Polski Wschodniej. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 174: 468–478.
- Potrykowska A. (2007). Przestrzenne zróżnicowanie sytuacji demograficznej w Polsce. Tendencje i perspektywy. *Przegląd Geograficzny*, 79(3–4): 483–513.
- Serafin P. (2018). Zmiany w typologii demograficznej miejskich obszarów funkcjonalnych Polski w latach 2002–2017. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 272: 328–343.
- Serafin P. (2020). Zmiany przyrostu naturalnego i salda migracji w gminach wiejskich miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce w latach 2002–2017. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 15: 165–179. <https://doi.org/10.24917/20845456.15.11>
- Sroka B. (2021). *Dychotomia procesu urbanizacji, czyli rozlewanie miast kurczących się w kontekście systemu planowania przestrzennego*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytut Rozwoju Miast i Regionów.
- Szafranek E. (2017). Miejskie obszary funkcjonalne a kształtowanie spójności terytorialnej. Regiony, metropolie, miasta. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 467: 113–127. <https://doi.org/10.15611/pn.2017.467.10>
- Szafranek E. (2019). *Terytorializacja polityki rozwoju. Wdrażanie Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w obszarach funkcjonalnych miast w Polsce*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Szmytkie R., Sikorski D. (2020). Zmiany ludnościowe małych miast w strefach zaplecza głównych aglomeracji miejskich w Polsce. *Space–Society–Economy*, 31: 7–24. <http://doi.org/10.18778/1733-3180.31.01>
- Śleszyński P. (2013). Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych stolic województw. *Przegląd Geograficzny*, 85(2): 173–197. <https://dx.doi.org/10.7163/PrzG.2013.2.2>
- Śleszyński P. (2015). Problemy delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 29: 37–53. <http://doi.org/10.14746/rpr.2015.29.04>
- Śleszyński P. (2016). Współczesne i prognozowane uwarunkowania demograficzno-migracyjne w rozwoju miejskiego systemu osadniczego Polski. *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, 1(29): 97–105. <https://doi.org/10.18778/2543-9421.01.11>
- Śleszyński P. (2018). Demograficzne wyzwania rozwoju regionalnego Polski. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 183: 225–247.
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz.U. 2006 nr 227, poz. 1658).
- Webb J.W. (1963). The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921–1931. *Economic Geography*, 39(2): 130–148.
- Wójtowicz M., Kurek S., Gałka J. (2019). Proces starzenia się ludności miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) w Polsce w latach 1990–2016. *Studia Miejskie*, 33: 9–38. <https://doi.org/10.25167/sm.944>
- Wysocka D., Biegańska J., Grzelak-Kostulska E. (2022). Identyfikacja i ocena głównych problemów rozwoju strefy podmiejskiej w dokumentach strategicznych i planistycznych gmin powiatów bydgoskiego i toruńskiego. *Czasopismo Geograficzne*, 93(1): 83–106. <https://doi.org/10.12657/czageo-93-04>

Zuzańska-Żyśko E. (2007). Małe miasta w strefie oddziaływania ośrodków regionalnych. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 232: 62–78.

Zintegrowane Inwestycje Terytorialne. Nowe narzędzia dla miast w polityce spójności na lata 2014–2020 (2015). Warszawa: Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju.